

Història de la Cartografia.

III curs: La cartografia italiana

(Barcelona, 17-21 de febrer de 1992)

Montserrat Galera i Monegal*

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

Le programme des cours de Troisième Cycle sur l'Histoire de la Cartographie, organisés par le Département de Géographie de L'université autonome de Barcelone et par l'Institut Cartographique de la Catalogne, a été consacré, pendant l'année 1991-92, à la cartographie italienne. Les professeurs ont été: Marica Milanesi, coordinatrice du cours, professeur à l'Institut de Géographie de l'Université de Pavie; Vladimiro Valerio, professeur à l'Institut de Mathématiques de la Faculté d'Architecture de l'Université Frédéric II de Naples; Leonardo Rombai, professeur à l'Institut de Géographie Interfacultatif de l'Université de Florence; Emanuela Casti, professeur du Département de Géographie Morandini de l'Université de Padoue. Cet article présente un résumé de leurs leçons et une évaluation du cycle en général et du cours en particulier.

* * *

During the 1991-92 academic year, a course on Italian cartography was held as one of the series of courses on the History of Cartography wich form part of the Post Graduate programme of the UAB and the Cartographic Institute of Catalonia. The lecturers who took part were: Marica Milanesi, course coordinator and lecturer in the Institute of Geography of the University of Pavia; Vladimiro Valerio, lecturer in the Institute of Mathematics in the faculty of Architecture of the University of Naples Federico II; Leonardo Rombai, lecturer at the Interfaculty Institute of Geography of the University of Florence; Emanuela Casti Moreschi, lecturer in the Morandini Department of Geographie of the University of Padova. This article provides a summary of the different lectures and some comments on the series in general and on this particular course.

* * *

* Institut Cartogràfic de Catalunya. Barcelona.

Formando parte del programa de cursos de tercer ciclo sobre *Historia de la Cartografía* que organizan el Departamento de Geografía Humana de la Universidad Autónoma de Barcelona y el Instituto Cartográfico de Cataluña, el curso académico 1991-1992 se dedicó a la cartografía italiana. Los profesores que impartieron este curso fueron: Marica Milanesi, coordinadora del curso, profesora del Instituto de Geografía de la Universidad de Pavía; Vladimiro Valerio, profesor del Instituto de Matemática de la Facultad de Arquitectura de la Universidad de Nápoles Federico II; Leonardo Rombai, profesor del Instituto de Geografía Interfacultativo de la Universidad de Florencia; Emanuela Casti Moreschi, profesora del Departamento de Geografía Morandini de la Universidad de Padua. En este artículo se presenta un resumen de sus respectivas lecciones y una valoración del ciclo en general y del curso en particular.

* * *

Formant part del programa de cursos de tercer cicle sobre Història de la Cartografia que organitzen el Departament de Geografia Humana de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Institut Cartogràfic de Catalunya, el curs acadèmic 1991-1992 es dedicà a la cartografia italiana. Els professors que impartiren aquest curs foren: Marica Milanesi, coordinadora del curs, professora de l'Institut de Geografia de la Universitat de Pavia; Vladimiro Valerio, professor de l'Institut de Matemàtica de la Facultat d'Arquitectura de la Universitat de Nàpols Frederic II; Leonardo Rombai, professor de l'Institut de Geografia Interfacultatiu de la Universitat de Florència; Emanuela Casti Moreschi, professora del Departament de Geografia Morandini de la Universitat de Pàdua. En aquest article es presenta un resum de les seves respectives lliçons i una valoració del cicle en general i del curs en particular.

El Departament de Geografia Humana de la Universitat Autònoma de Barcelona, juntament amb la Cartoteca de Catalunya de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, va planificar, a partir del curs acadèmic 1989-1990, l'organització d'un cicle de cursos amb el títol: *Història de la Cartografia*. Aquests cursos formen part del programa de tercer cicle de Geografia Humana de la Universitat Autònoma de Barcelona i és alhora obert a totes les persones interessades en el tema. Pel que fa a la seva estructura interna, el cicle fou dissenyat en sis seminaris realitzats amb una freqüència anual, en principi durant el mes de febrer. Els temes dels seminaris i les dates de celebració són aquestes:

- Curs 1989-1990: Introducció general a la història de la Cartografia. 30 i 31 de gener i 1 de febrer de 1990 (10 hores)
- Curs 1990-1991: La cartografia de la Península Ibèrica i la seva extensió al continent americà. De l'11 al 14 de febrer de 1991 (10 hores)
- Curs 1991-1992: La cartografia italiana. Del 17 al 21 de febrer de 1992 (16 hores)
- Curs 1992-1993: La cartografia dels Països Baixos. Previst per al mes de febrer de 1993 (16 hores)
- Curs 1993-1994: La cartografia francesa. Previst per al mes de febrer de 1994 (16 hores)
- Curs 1994-1995: La cartografia britànica. Previst per al mes de febrer de 1995 (16 hores)

Fins al moment s'han impartit els tres primers seminaris.

El primer, tal com s'ha indicat en la llista precedent, és de caire general; el segon, per raons òbvies, és dedicat a la Península Ibèrica, i, a partir del tercer, s'intenta seguir un ordre que respongui a l'evolució cronològica de la història de la cartografia a partir de l'aportació dels diferents països. Les coordenades cronològiques corresponen al període comprès entre l'edat mitjana —quan la història del país ho permet— i la darrereria del segle XIX.

El contingut de cada seminari respon a una estructura comuna: tractar amb el màxim rigor possible l'aspecte estrictament referit a la història de la cartografia del país objecte de l'estudi i també la seva faceta de caire cartoteconòmic, donant notícia del patrimoni cartogràfic i de la situació de les cartoteques del país. Cal valorar de forma ben positiva la resposta que fins ara han tingut les conferències, tant per als alumnes que es trobaven a punt de doctorar-se com per a la resta del públic assistent, compost per professors universitaris, arquitectes, geògrafs, bibliotecaris, arxivers, col·leccionistes, estudiants, erudits, etc.

El Servei de programes d'actuació cartogràfica i la Cartoteca de Catalunya es responsabilitzen de la publicació d'aquestes conferències dintre de la col·lecció Monografies. En el moment d'escriure aquestes ratlles, han sortit els volums corresponents a la cartografia italiana.

Aquest escrit serà dedicat bàsicament a comentar el darrer curs, celebrat el mes de febrer de 1992, que tingué una durada de 16 hores. Cal precisar que la informació que es donarà a continuació correspon als textos escrits que estan en fase de publicació i que en algun cas no coincideixen amb la totalitat de les aportacions orals. Un cop feta aquesta exposició es pot entrar ja a comentar la participació dels quatre professors italians. El programa definitiu respongué al següent repartiment dels temes i del temps:

LA CARTOGRAFIA ITALIANA

Dilluns-Lunedì

18:00-20:00 M. Milanesi: *La cartografia italiana (I): Dalle carte ecumeniche agli universali.*

20:15-21:15 V. Valerio: *Osservazioni sulle proiezioni.*

Dimarts-Martedì

18:00-19:45 M. Milanesi: *La cartografia italiana (II): Le carte non ecumeniche.*

20:00-21:15 E. Casti: *Cartografia e politica territoriale nella Repubblica di Venezia (I): La cartografia nautica.*

Dimecres-Mercoledì

18:00-19:30 V. Valerio: *Cartografia del Mezzogiorno d'Italia.*

19:45-21:15 E. Casti: *Repubblica di Venezia (II): La cartografia amministrativa.*

Dijous-Giovedì

18:00-19:00 E. Casti: *Repubblica di Venezia (III): le carte a stampa.*

19:15-21:15 L. Rombai: *Cartografia nella Toscana e l'Italia centrale.*

Divendres-Venerdì

18:00-19:15 V. Valerio: *Atlanti italiani.*

19:30-21:15 L. Rombai: *Il patrimonio cartografico italiano.*

- Marica Milanesi, coordinadora del curs, és professora de l'Institut de Geografia de la Universitat de Pavia.
- Vladimiro Valerio és professor de l'Institut de Matemàtica de la Facultat d'Arquitectura de la Universitat de Nàpols Frederic II.
- Leonardo Rombai és professor de l'Institut de Geografia Interfacultatiu de la Universitat de Florència.
- Emanuela Casti Moreschi és professora del Departament de Geografia Morandini de la Universitat de Pàdua.

El curs fou inaugurat oficialment pel director de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, el senyor Jaume Miranda Canals, i la professora Marica Milanesi inicià el curs parlant de *La cartografia italiana de l'edat mitjana al Renaixement.*

A nivell d'explicació introductòria, i de fet vàlida per al conjunt del curs, Marica Milanesi matisà el concepte de l'adjectiu «italiana» dins d'aquest context. El fet d'emprar aquest mot referit a l'edat mitjana, al Renaixement, i en general als segles anteriors a la consolidació d'Itàlia com a país, és, des del punt de vista històric, òbviament impropri si ens atenim en termes moderns a l'actual concepte de cultura italiana. Fet aquest aclariment es considerarà cartografia italiana la que fou produïda per les persones de llengua italiana, incloent-hi les que no eren de cultura exclusivament italiana,

així com també, cartografia que fou impresa a Itàlia i la cartografia del territori italià en el seu conjunt, prescindint del seu productor.

El tema propi de la professora Milanese fou dividit en dues parts: *l'estudi dels mapes ecumènics als mapes universals i els mapes no ecumènics*. S'entén per mapes ecumènics, la cartografia corresponent als mapamundis confeccionats a partir del segle XIV amb la informació coneguda fins, en aquell moment; els mapamundis del segle XV basats en una síntesi entre fonts clàssiques, relació de viatgers d'època i cartes nàutiques; i, finalment, la cartografia ptolomeica. S'entén per mapes universals els que ja comprenen la totalitat de la superfície terrestre (a partir del segle XVI, pel que afecta als cartògrafs italians). El concepte mapes no ecumènics es refereix als que es limiten a àrees més reduïdes.

Dins de la cartografia corresponent a la primera part, l'autora cita, com a primer producte cartogràfic conegut, el mapamundi de Fra Paolino, datat el 1320 aproximadament; i Pietro Vesconte, coetani de Fra Paolino, com primer autor conegut amb certesa d'una carta nàutica. Vesconte modificà el perfil del Mediterrani segons la interpretació de Fra Paolino, creant així el model del mapamundi italià del segle XV. Altres autors de primer ordre estudiats en aquest apartat són Fra Mauro i Andrea Bianco, tots dos corresponents a la cartografia del segle XV considerada com a ecumènica. Pel que fa al tercer tipus de cartografia ecumènica, la ptolomeica, s'inicia amb la difusió dels textos i mapes de Ptolomeu, a partir de la traducció feta del grec al llatí cap a 1410, aproximadament, i altres traduccions posteriors.

A partir del segle XVI els mapes ecumènics passen a ser considerats universals. Florència i Venècia són els dos centres bàsics d'aquesta producció, especialment Venècia, que esdevé la capital de la cartografia europea fins al darrer decenni del Cinquecento, moment en què Amsterdam pren la torxa en el desenvolupament de les tècniques de la producció cartogràfica a Europa. Pel que fa a les cartes no ecumèniques, l'autora tracta dos grans temes: les cartes nàutiques i la cartografia de Terra Santa. En el primer cas, cita novament Fra Paolino i Pietro Vesconte i altres cartògrafs com ara G. Benincasa, Gastaldi i Magini. Per a la cartografia específica de Terra Santa, Paolino (circa 1320), C. Clavus, i O. Magnus. La cartografia del nou continent també té una certa presència gràcies especialment a l'aportació de Gastaldi.

La professora E. Casti-Moreschi, de la Universitat de Pàdua, presentà una proposta de cartografia de la República de Venècia no com un exemple regional d'Itàlia, sinó com a exemple d'una de les moltes realitats polítiques autònomes que constitueixen el territori italià. Són variades les cartes venecianes que es conserven: nàutiques, administratives, descriptives, tant qualitativament com quantitativament. L'autora ha tractat per separat la cartografia produïda a Venècia i la que prové de l'exterior de la República.

La cartografia nàutica veneciana, a causa de les peculiars condicions d'una ciutat oberta al món, rep la influència de les experiències cartogràfiques fetes des de l'ex-

terior. Venècia albergava tallers i laboratoris, molts dels quals amb una estructura familiar, que produïen cartografia nàutica, una bona mostra de la qual es conserva al Museu Correr. També cal considerar la tasca duta al territori venecià per cartògrafs d'altres regions, com ara l'atles del genovès Pietro Vesconte, del 1318, i el mapa de l'Adriàtic de G. Benincasa, anconès, del 1472.

L'element característic de les cartes nàutiques del s. XIV es el rigor enfocat a unes exigències de tipus pràctic, amb una decoració austera, ja que es consideraven eines de treball per a la navegació, però que varià al llarg del segle XV, quan l'expansió veneciana cap a altres societats féu que, per influència directa, les cartes nàutiques venecianes es convertissin en peces més decorades i miniades. Pel que fa als mapes administratius del territori venecià, cal valorar-los com a producte d'unes necessitats pràctiques derivades de la idea de crear un estat i que, per tant, precisava la màxima informació relativa al territori. La República veneciana és el primer estat que es forneix d'un aparell cartogràfic administratiu propi. Els mapes administratius s'afermen al llarg del segle XV, tot i que fins al segle XVIII no esdevenen un element de consolidació nacional. Tota aquesta producció es conserva, normalment en forma de manuscrit, en els arxius venecians.

A partir de la invenció de la impremta, cal tenir en compte la cartografia impresa. La peculiaritat de Venècia, en tant que ciutat situada entre Orient i Occident, creà un món cultural d'alt nivell i, de retop, una gran presència del món de la impremta des dels seus orígens. El missatge informatiu de la cartografia canvia: deixa d'anar destinada a un grup limitat i específic i passa a gaudir dels avantatges de la impressió múltiple pel que fa a la seva difusió. El paper del cartògraf esdevé molt important. Cal destacar Giacomo Gastaldi, que va treballar durant el Cinquecento i que col·laborà fonamentalment en el camp de la topografia, Giovanni Matteo Contarini, B. Bordona, Niccolò Nelli, Forlani, Camoccio, Zenoni i Sanuto. Al segle XVII, Venècia tingué la figura del gran cartògraf Vincenzo Coronelli, autor de dos grans globus, un de celestial i un de terrestre, de 4,5 m de diàmetre, confeccionats a París entre 1681 i 1683, on encara es conserven. És, a més a més autor de tres grans atles: *L'Atlante Veneto*, *Il Corso Geografico Universale* i *l'Isolario*. La influència coronelliana es troba en cartògrafs posteriors, com Zatta, i els impressors Santini i Remondini.

Els documents cartogràfics són, en el cas del Veneto, administratius, informatius o divulgatius. En el primer cas, la imatge cartogràfica sol anar acompanyada d'una documentació escrita que forma part de l'estructura del propi document; en el cas de la cartografia informativa o divulgativa, la informació escrita té una funció orientativa de caire conceptual o ideològic.

El professor Leonardo Rombai tractà el tema de la cartografia toscana dins del període comprès entre els segles XV i XIX. Com a primer pas, l'autor comenta la presència de les imatges cartogràfiques, especialment ciutats, que apareixen en les obres dels

pintors italians més famosos: Cimabue, Giotto, Masaccio, B. Angelico, Ghirlandaio, Botticelli i, sobretot, P. della Francesca, Ucello, Gozzoli, Baldovinetti i d'altres més posteriors, incloent-hi el mateix Leonardo da Vinci. Quasi simultàniament, la redescoberta de l'obra de Ptolomeu va influir en l'evolució de la cartografia Toscana. La *Geographia* de l'autor d'Alexandria fou traduïda del grec al llatí entre el 1406 i el 1410 i va tenir altres traduccions en anys posteriors. També la *Cosmographia* de Ptolomeu fou objecte de diverses traduccions. El coneixement a Occident d'aquestes dues obres permeté recuperar els coneixements científics que s'havien experimentat ja als primers segles de la nostra era.

Durant el Cinquecento avançat, la Toscana renaixentista ofereix, dins del panorama italià, una aportació important en el camp de la confecció de la cartografia, pel que fa a les escales grans. Novament els pintors hi tenien molt a dir. Les ciutats de Florència, Siena, Pisa, Lucca, etc. despertaren l'interès d'aquests artistes i dels cartògrafs amb un resultat productiu abundant i selecte. Aquesta aportació suggereix la necessitat de crear la figura i especialment la formació del cartògraf. Això succeeix i va evolucionant i avançant fins al segle XVIII, d'acord amb els nous coneixements geomètrics, astronòmics i matemàtics que s'anaven incorporant en aquest camp, procedents ja d'altres latituds.

Com a peces bàsiques per a la història de l'amplia producció cartogràfica toscana cal esmentar: *Carte generale della Toscana*, del 1784; *Carta geografica del Gran Ducato di Toscana*, escala 1:1.000.000, Venècia 1750-57; *Gran Ducato di Toscana diviso nelle sue Province*, de Bartolomeo Borghi, editat a Venècia per Zatta el 1738; *Pianta della città di Firenze rilevata esattamente nell'anno 1783 e dedicata al Granduca Leopoldo*, dissenyada per Francesco Magnelli; *Pianta della città di Firenze nelle sue vere misure colla descrizione dei luoghi più notabili di ciascun quartiere*, feta el 1731 per Ferdinando Ruggeri; *Carta militare del Regno d'Etruria e del Principato di Lucca de G. Bordiga*, 1:200.000, editada el 1806, i *l'Atlas d'A. Zuccagni Orlandini* del 1832.

A partir de 1820, aproximadament, la cartografia Toscana entra en una era clarament científica que la va conduir cap a l'ens cartogràfic d'Estat i li permet un ús «científic» del territori, d'acord amb la nova situació política que es produeix a Itàlia durant el segle XIX amb les reformes administratives. També va permetre avançar i participar connectant amb ciències relacionades amb el món de la natura, com ara la geografia, la geomorfologia, la pedologia, la hidrologia, la botànica, o bé la lingüística, per parlar d'un altre camp.

Tal com s'ha comentat en la primera part d'aquest escrit, els cursos de cartografia tenen un doble vessant informatiu, el relatiu a la història de la cartografia del país estudiat —per tant el que hem tractat fins ara— i el que es refereix al seu patrimoni cartogràfic i a altres punts que afecten la branca de la cartoteconomia. Dins del curs de

cartografia italiana, aquest aspecte fou tractat pels professors Vladimiro Valerio i Leonardo Rombai, d'acord amb els títols que consten en el programa.

El professor Vladimiro Valerio parlà sobre tres temes: unes observacions sobre les projeccions cartogràfiques, la cartografia del mezzogiorno i l'estudi esmentat sobre atles italians. Per diferents motius, el llibre que l'Institut Cartogràfic de Catalunya té en fase de publicació només inclourà la part referent als atles italians; la part corresponent a la cartografia del mezzogiorno és previst que surti publicada aquest any 1992 a Itàlia i d'aquesta manera completarà l'esmentat llibre que prepara l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

El treball sobre els atles és un estudi llarg i documentat que abraça els 350 anys que van des del segle XVI fins a la meitat del segle XIX. S'inicia amb unes notícies d'arrel històrica referides a la cartografia nàutica medieval en tant que precedents dels *Isolaris*, que com el seu nom indica són reculls cartogràfics destinats a illes i arxipèlags. L'altre model d'atles —tot i que usar el mot atles resulti en aquest moment un anacronisme— el formen els *Atles de ciutats*.

El primer isolari s'imprimí al voltant de 1485 i és obra de Bartolomeo dalli Sonetti. Alguns altres autors d'isolaris són B. Bordone (1528), T. Porcacchi (1572), Ferretti (1580) i, com a màxima figura, el venecià Vincenzo Coronelli. Les representacions de ciutats formen també els corpus dels atles produïts a Itàlia fins a l'època del Renaixement. L'obra precursora fou el *Supplementum Chronicarum* de Jacobo Foresti, que veié 17 edicions des de 1483 fins a 1581, per tant, al llarg de tot un segle. Uns altres noms esmentats pel professor Valerio són els de F. Bertelli, D. Bertelli, Camoccio, G. Ballino, F. Valegio, P. Bertelli, G. Orlandi, G. Lauro, F. Gallo i, novament, la gran aportació de Vincenzo Coronelli. L'estudi continua amb una contribució referida als atles històrics i als atles geogràfics publicats a Itàlia durant els segles XVII i XVIII, i la primera meitat del XIX.

Ací es tanca la informació de tipus general sobre el tema dels atles italians tractats en funció de la seva forma i de la seva estructura interna. I s'entra ja en un detallat estudi dels atles a partir del seu lloc de publicació: correspon a les ciutats de Venècia, Milà, Torí, Gènova, Toscana, Roma i Nàpols. Per emfasitzar algun aspecte, citaré la documentada informació sobre l'obra del ja repetidament anomenat Vincenzo Coronelli, fundador de l'Accademia degli Argonauti i artífex d'una ingent aportació cartogràfica a nivell europeu produïda des de Venècia. Fou autor, entre moltes altres obres, de *Calendario perpetuo sacro profano*, publicat el 1673 quan només tenia 16 anys, *Atlante veneto*, el més important recull iconogràfic realitzat mai a Itàlia, *Isolario*, *Corso geografico*, *Teatro della citta*, *Libro dei Globi* i *Specchio del mare*.

També cal fer un breu comentari sobre els atles produïts al regne de Nàpols ja que en aquesta ciutat es va publicar l'*Atlante del Regno di Napoli*, el primer atles nacional italià, a càrrec de Maria Cartaro, l'any 1611. Uns altres títols i autors que cal esmentar

són: *Accuratissima e nuova delineazione del Regno di Napoli, con le sue provincie*, possiblement obra de F. Cassiano de Silva, l'any 1692, com a primer atlas fet a Nàpols; l'obra general duta a terme per Paolo Petrini, la producció marítima i regional i els atlas generals i universals produïts a Nàpols. Tanmateix, l'aportació procedent de les altres regions italianes és abundant en quantitat i en qualitat.

Pel que fa a l'aportació de Leonardo Rombai sobre el patrimoni cartogràfic italià, cal partir de la premissa de la gran riquesa d'aquest patrimoni dins, òbviament, del patrimoni cultural general del país. Els primers autors que donaren notícia d'aquest patrimoni específic foren G. Marinelli, que féu una aportació important sobre aquest tema en el primer Congreso Geografico Italiano de 1892 i l'any 1881 ja havia publicat un assaig sobre la cartografia veneta, i R. Almagià, i que l'any 1921 llançà la idea de recollir un corpus del material cartogràfic conservat als arxius i a les biblioteques.

Entre els centres més importants dipositaris de cartografia a Itàlia s'han d'esmentar els següents: Museo de San Martino (Nàpols), Museo Correr (Venècia), Palazzo Pubblico (Siena) i Museo Topografico Fiorentino e della Raccolta Achile Bertarelli (Florència).

El professor Rombai explica la situació en què es trobava Itàlia fins als anys setanta a nivell de tractament tècnic del material —catalogació, classificació— i també de problemes de caire metodològic i econòmic. La idea de trobar una solució que donés forma a un catàleg cartogràfic era vigent tot i la presència de certes i inevitables dificultats. A partir dels anys vuitanta es presenta una situació més favorable i fins a cert punt es produeix un procés de redescobrimient de la cartografia antiga, alhora que creix la seva difusió no solament entre els especialistes sinó també a nivell divulgatiu i entre el món editorial per a la il·lustració de les obres presentades amb un cert luxe. El tema de la cartografia i la iconografia urbana és dels més adequats per a aquest tipus d'il·lustracions i és ben patent a Itàlia la presència de nombroses monografies de ciutats fetes a partir de les imatges cartogràfiques conegudes.

Avui en dia són nombrosos els arxius que han iniciat la publicació dels seus fons cartogràfics seguint les normatives de catalogació adoptades internacionalment. També és ben actual una campanya a favor de la inventariació i la catalogació del patrimoni cartogràfic i iconogràfic italià. La situació és diferent segons els centres. Rombai dóna sobre aquest punt un gran luxe de detalls no especificables ací. En general, es pot dir que pel fet de tractar-se de fons rics i molt abundants en nombre, la situació real es troba en el seu conjunt en un estat més aviat incipient. Són molts els punts que cal resoldre a fi de prendre decisions unitàries. El fet que el material cartogràfic no és ni l'únic ni el principal problema dels arxius i de les biblioteques fa que tots aquests projectes avançin a poc a poc. D'altra banda, Itàlia té un dels patrimonis cartogràfics més rics —potser el primer com diu Vladimiro Valerio—, situació que requeriria que la seva recuperació i consolidació s'hagués de considerar dins de l'àmbit de la cultura internacional.

Com a resum i conclusió d'aquesta àmplia i documentada lliçó, Rombai proposa una acció conjunta i un intercanvi d'informació entre arxiviers i bibliotecaris, d'una banda, i historiadors de la cartografia, de l'altra. La necessitat d'incidir ràpidament en aquesta qüestió, a partir de l'actual experiència, aconsella treballar amb una fitxa relativament simple, i, si és possible, dins del món de l'automatització, per poder gaudir-ne els avantatges. Uns altres projectes que convindria dur a la realitat són la creació d'una base de dades ampliable, la creació de cartoteques amb informació zonal i tot el que fa referència a la conservació del patrimoni en bones condicions físiques. Són onerosos, és cert, però decisius per aconseguir les fites desitjables.

La publicació del volum amb tota la informació —que aquí s'ha resumit tant com ha estat possible— és prevista per a aquest any 1992. La presència del gran aparell bibliogràfic que acompanya cada capítol permetrà d'ampliar aquests coneixements.

El cicle en el seu conjunt té com a objectiu difondre un missatge cartogràfic que arribi a una sèrie de centres aptes per rebre'l i per usar-lo a favor dels seus interessos professionals o personals, entre els quals hi ha, evidentment, el món universitari. És per aquest motiu que cal valorar positivament l'acord entre el Departament de Geografia Humana de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Cartoteca de Catalunya de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Si realment s'aconsegueix una incidència més gran de la presència de la cartografia en les facultats universitàries, el cicle haurà aconpleert els objectius que es va proposar en el moment que va ser dissenyat.